

Een vergelijkend onderzoek van bestuur en handel der Nederlandse en Engelse handelscompagnieën op Azië in de eerste helft van de zeventiende eeuw*

M. A. P. MEILINK-ROELOFSZ

De koloniale geschiedenis wordt de laatste decennia niet meer uitsluitend door Europeanen uit Europa-centrisch gezichtspunt beoefend, daar historici uit de overzeese gebieden de bestudering van het eigen verleden zelf ter hand hebben genomen. Deze ontwikkeling heeft de Europese historici niet afgeschrikt van de beoefening van overzeese geschiedenis. Integendeel, na een periode van verwaarlozing van deze discipline, juist in Nederland, is de overzeese geschiedenis ook hier opnieuw in de belangstelling gekomen. Verscheidene jonge onderzoekers nemen zelfs de moeite een Aziatische taal te leren of komen voort uit de gelederen der niet-westerse studierichtingen. Ook voor de metropool, de nieuwe term voor het oude koloniale begrip 'moederland', toont men interesse. De studies die in Nederland en in de andere Europese landen verschijnen, hebben vooral de eigen nationale expansie tot onderwerp. In de oudere koloniale historiografie werd wel aandacht geschonken aan de onderlinge Europese relaties in Azië, maar deze betrekkingen werden voornamelijk bestudeerd in het licht van de wederzijdse handelsconcurrentie en politieke en militaire rivaliteit overzee. Dit facet zal heden buiten beschouwing blijven. Mijn onderwerp betreft een vergelijking van organisatie en bedrijfsvoering van de VOC met die van haar concurrent aan de overkant van de Noordzee in het begin van de zeventiende eeuw. Uiteraard moet het bij een voorlopige en summier verkenning blijven.

De taalbarrière draagt er toe bij, dat de Europese koloniserende naties dikwijls slecht op de hoogte zijn van eikaars relevante literatuur. Natuurlijk zijn er gunstige uitzonderingen en vooral na de tweede wereldoorlog heeft met name de Nederlandse expansie in Azië, maar ook die in Afrika en Amerika, de belangstelling gewekt van een voornamelijk in de Engelse taal schrijvende, naar nationale samenstelling zeer bonte, schare onderzoekers, en voorzover het Azië betreft vooral geïnteresseerd in de Aziatische kant van de relaties tussen Nederlanders en Aziaten. Ook voor de metropoolkant was buitenlandse belangstelling. Ik hoef hier slechts het veel gelezen knappe overzicht *The Dutch Seaborne Empire, 1600-1800* van C. R. Boxer te noemen¹, dat weliswaar een algemene samenvatting geeft, maar ook veel

* Voordracht gehouden voor de algemene ledenvergadering van het NHG te Utrecht, 24 oktober 1975.

1. C. R. Boxer, *The Dutch Seaborne Empire, 1600-1800* (Londen, 1965).

aandacht wijdt aan de metropool. Boxer gaf trouwens een dergelijk overzicht van de Portugese ondernemingen overzee². Van grote betekenis voor de Nederlandse kant van de expansie in Azië is ook het fundamentele werk van de Deen Glamann over de VOC-handel in oosterse waren³.

Helaas ontbreken vergelijkende studies nog vrijwel geheel. Daarom is het dubbel te betreuren dat een poging in die richting in het enige jaren geleden (1967) gepubliceerde vierde deel van de *Cambridge Economic History* mijns inziens minder geslaagd is⁴. De auteur die belast werd met het vergelijkend overzicht over de Europese handelscompagnieën blijkt niet alleen slecht op de hoogte van de Nederlandse koloniale literatuur, maar heeft zelfs belangrijke Engelse studies niet geraadpleegd.

De Nederlandse historicus J. E. Elias, die reeds meer dan een halve eeuw geleden, in 1920, *Het voorspel tot de eerste Engelse oorlog* publiceerde⁵, nam wel de moeite zich op de hoogte te stellen van de voor hem destijds bereikbare Engelse gedrukte bronnen en secundaire literatuur. Voor de tijd waarin het is geschreven, is het een voortreffelijk werk. Elias had onder andere grote belangstelling voor de economische en sociale achtergronden van de Nederlands-Engelse rivaliteit in en buiten Europa. Dit maakt zijn studie nog steeds waardevol. Sinds Elias zijn boek publiceerde is het historisch instrumentarium ten aanzien van de bestuursorganisatie en de bedrijfsvoering zowel aan Britse als aan Nederlandse zijde aanmerkelijk uitgebreid. Helaas zijn er geen nieuwe vergelijkende studies verschenen⁶.

Zoals de titel van zijn boek aangeeft, was het Elias vooral te doen om de onderlinge rivaliteit tussen Engeland en de Republiek, die voorafging aan hun eerste gewapende conflict in Europa en overzee. Dit maakt dat hij voor de specifieke problemen, die ik heden aan de orde wil stellen, weinig oog had, of ze slechts behandelde in zoverre zij hem bij de opzet van zijn studie konden dienen. Elias benaderde de zeventiende-eeuwse geschiedenis bovendien vanuit een negentiende-eeuws liberaal standpunt, wat onder andere tot gevolg had dat hij het mercantilisme te weinig verklaarde vanuit de zeventiende-eeuwse context.

In de studies, waarin bij uitzondering een Brits en een Nederlands geleerde op het

2. *Idem*, *The Portuguese Seaborne Empire, 1415-1825* (Londen, 1969).

3. Kristof Glamann, *Dutch Asiatic Trade, 1620-1740* (Kopenhagen-Den Haag, 1958).

4. E. L. J. Coornaert, 'European Economic Institutions and the New World, the Chartered Companies', in: E. G. Rich en C. H. Wilson, ed., *The Cambridge Economic History of Europe, IV, The Economy of Expanding Europe in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (Cambridge, 1967) iv; C. H. Wilson, 'Trade, Society and the State', *ibidem*, viii.

5. Johan E. Elias, *Het voorspel van den eersten Engelschen oorlog* (2 dln., 's-Gravenhage, 1920).

6. Als belangrijkste uitgave aan Nederlandse kant: Pieter van Dam, *Beschryvinge van de Oost-indische Compagnie*, F. W. Stapel, ed. Rijks Geschiedkundige Publicatiën (7 dln., 's-Gravenhage, 1927-1954). Aan Engelse kant is de meest recente samenvatting over de organisatie en bedrijfsvoering van de EIC, de studie door K. N. Chaudhuri, *The English East India Company. The Study of an Early Joint-Stock Company 1600-1640* (Londen, 1965).

gebied van de expansiegeschiedenis van hun beider landen samenwerkten, namelijk die van Clark en Van Eysinga over de onderhandelingen die tot het kortstondig samengaan van Engeland en de Republiek (1619-1623) in Azië leidden⁷, ligt het accent voornamelijk op de politiek-diplomatieke en volkenrechtelijke aspecten: de rechtsgeleerde De Groot speelde bij deze onderhandelingen een belangrijke rol.

In andere werken waarin de Nederlandse en Engelse expansie in Azië slechts zijdelings ter sprake komen, of waarin een enkel aspect daarvan wordt belicht, worden de beide compagnieën nog te zeer gesteld tegenover de Iberische staatsondernemingen, zonder dat voldoende aandacht wordt geschonken aan hun onderlinge verscheidenheid.

De staatsondernemingen van de Portugezen in Azië bleken niet opgewassen tegen de handelscompagnieën. De Nederlandse compagnie was zowel in militair, maritiem als in commercieel opzicht verreweg hun gevaarlijkste tegenstander⁸, en ook organisatorisch bood de Nederlandse compagnie grotere toekomstmogelijkheden. Zij had een modernere structuur dan de Portugese, al zijn ook in haar organisatie restanten van oude handelsvormen te onderkennen. Een van de belangrijkste nieuwe elementen was het handeldrijven op basis van een semi-vast kapitaal. Dit systeem werd door de Engelse compagnie overgenomen en zelfs Spanje en Portugal hebben in de eerste helft van de zeventiende eeuw getracht hun handel in de vorm van een compagnie te organiseren⁹.

Het is ondoenlijk alle facetten van dit onderwerp in klein bestek te belichten. Mijn voornaamste doel is leemten in onze kennis aan te wijzen, die nader onderzoek gewenst maken. Wil men de verschillen in organisatie en bedrijfsvorm en de verhouding van de beide compagnieën tot hun regeringen begrijpen, dan moet men in de eerste plaats over een grote kennis beschikken van de sociale en politieke verhoudingen in de samenlevingen, waarin deze compagnieën ontstonden. Ook dit onderwerp is zo veelomvattend dat ik hier helaas slechts enkele punten kan aanroeren.

In de zestiende en zeventiende eeuw was Engeland nog grotendeels een agrarisch land. De buitenlandse handel was in de zestiende eeuw nog voornamelijk in handen van vreemdelingen - Italianen en Hanzeaten - die de Engelse kooplieden in kapitaalcracht en moderne handelsmethoden verre overtroffen. Doordat de Engelse handel zich sterk richtte op de handelsmetropool Antwerpen, was de eigen (Engelse) scheepvaart achteruitgegaan¹⁰, omdat het niet nodig was de waren in de produktiegebieden te gaan halen.

7. G. N. Clark en W. J. M. van Eysinga, *The Colonial Conferences between England and the Netherlands in 1613 and 1615*, I (Leiden, 1940), II (Leiden, 1951).

8. M. A. P. Meilink-Roelofs, *Asian Trade and European Influence in the Indonesian Archipelago* ('s-Gravenhage, 1962) viii, 173 vlg.

9. *Ibidem*, 180, 181; Duarte Gomes Solis, *Alegacion en favor de la Compania de la India Oriental*, Moses Bensabat Amzalak, ed. (Lisboa, 1955).

10. F. J. Fisher, 'Commercial Trends and Policy in Sixteenth-Century England', *Economic*

In de Noordelijke Nederlanden bestond daarentegen een actieve vrachtaart en handel, die weliswaar nauw verbonden was met de Antwerpse stapelmarkt¹¹, maar die toch ook een eigen inbreng had van massagoederen, namelijk vis, graan en hout uit Noord-Europa en wijn, zout etc. uit Zuid-Europa, met name uit Zuid-Frankrijk. Terwijl de Engelse zeehandel inkromp, breidde de Noord-Nederlandse vrachtaart zich juist uit tot Spanje en Portugal. Ook na het uitbreken van de Opstand ging deze vaart op het Iberisch schiereiland door en zo ontstond de profijtelijke handel op de vijand. Het wegvallen van Antwerpen bracht zowel voor de Noordelijke Nederlanden als voor Engeland wijzigingen in de aard van de handel en de handelsverbindingen met zich mee¹².

Engeland ontdeed zich allereerst van de vreemdelingen in zijn buitenlandse handel, terwijl het daarnaast de eigen scheepvaart bevorderde. Men ging weer zelf de weg zoeken naar de productiegebieden van die waren, die Engeland tot dat moment in Antwerpen had kunnen kopen, maar nu ging het vooral om de kostbare specerijen¹³.

Men zocht die weg al vroeg, omstreeks het midden van de zestiende eeuw, toen zich de eerste moeilijkheden in Antwerpen voordeden¹⁴. De Engelsen trachtten in

History Review, 1st series, X (1940) 95-117; G. D. Ramsay, *English Overseas Trade during the Centuries of Emergence* (Londen, 1957) 34-38; R. Davis, *English Overseas Trade, 1500-1700* (Londen, 1973) 42 vlg.; L. Stone, 'Elizabethan Overseas Trade', *Economic History Review*, 2nd series, II (1949) 41 vlg.

11. V. Barbour, 'The Rise of the Amsterdam Market', *Capitalism in Amsterdam in the Seventeenth Century* (Amsterdam, 1950) i; J. G. van Dillen, 'Economische groei in de 16e eeuw', *Van rijkdom en regenten* (Den Haag, 1970) i.

12. T. S. Jansma in: *Algemene geschiedenis der Nederlanden (AGN)*, V (Utrecht-Antwerpen, 1952) 210 vlg.; J. A. van Houtte, *ibidem*, 174.; H. Klomp maker, *Handel in de gouden eeuw* (Bussum, 1966) 20-23.

13. Volgens W. Brulez, 'Der Kolonialhandel und die Handelsblüte der Niederlande in der Mitte des 16. Jahrhunderts', *Studia Historica Gandensia* (Gent, 1969) 3 vlg. is de handel in koloniale producten in Antwerpen in de zestiende eeuw niet overheersend, zeker niet kwantitatief, wel echter kwalitatief, door de aantrekkingskracht van kooplieden; zie ook W. Brulez, 'Le commerce international des Pays Bas au XVIIe siècle. Essai d'appréciation quantitative', *Revue belge de philologie et d'histoire*, XLVI (1968) 1205-1221.

Over de import in de zestiende eeuw in Engeland zie Stone, 'Overseas Trade', 30-57; lijsten 1559-1560, 1565-1566, *ibidem*, 38. Het betrof een zeer uitgebreid scala van producten. Het ging niet zozeer om de afzet van Britse goederen in den vreemde dan wel om de import in Engeland van grondstoffen en materialen voor de nijverheid, de scheepsbouw en de equipering van de schepen. Dit laatste werd van groot belang na het wegvallen van Antwerpen. Maar al spoedig werd ook de herexport van de geïmporteerde waren van belang en van die herexport vormden de oosterse waren, met name de specerijen, een groot bestanddeel. Zie ook F. J. Fisher, 'Commercial Trends', 104 vlg. Herdrukt in W. E. Minchinton, *The Growth of English Overseas Trade in the Seventeenth and Eighteenth Centuries* (1969).

14. De moeilijkheden, die zich in Antwerpen in de jaren vijftig van de zestiende eeuw voordeden, betroffen de belangenstrijd tussen de in corporaties verenigde handwerkslieden en detailhandelaren en de grote ondernemers. Zie H. Soly, 'Economische vernieuwing en sociale weerstand. De betekenis en aspiraties der Antwerpse middenklasse in de 16e eeuw', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, LXXXIII (1970) 520-535.

noord-oostelijke richting via de noordkust van Azië de produktiegebieden van de specerijen te bereiken. Met deze vaart vond men weliswaar niet het gezochte Cathay (China), maar zij leidde wel tot handel met Rusland en tijdelijk zelfs tot handel met Perzië¹⁵. Merkwaardig is dat deze Engelse handel reeds werd bedreven in de vorm van een 'joint stock company' de 'Muscovy' of 'Russia Company', die met gemeenschappelijk kapitaal en gesalarieerde dienaren overzee werkte¹⁶. Ook de Engelse handel op de Middellandse zee herleefde en men wist concessies te verkrijgen van de Turkse sultan in de Levant¹⁷. De 'Levant Company', die zich in het begin der jaren tachtig met deze handel ging bezighouden, was oorspronkelijk ook opgezet als een 'joint stock', maar werd al spoedig een 'regulated company', de traditionele vorm waarin de Engelse handel van ouds was georganiseerd. Bij een 'regulated company' bleef iedere aangesloten koopman met zijn eigen kapitaal handel drijven en was slechts aan enkele algemene regels gebonden, waarover hij met zijn medeleden overleg moest plegen. Zowel in Engeland als overzee behartigde hij zijn zaken zelf, hoewel hij zich in het buitenland door een gemachtigde kon laten vertegenwoordigen, die dan een aandeel in de winst kreeg en dus op een soort commissie-basis werkte¹⁸.

Toen men in Engeland in de tweede helft van de zestiende eeuw een krachtige eigen nijverheid en handel ging opbouwen, was het vrije spel van economische krachten niet toereikend en werd het reeds vanouds bestaande monopoliesysteem sterk uitgebreid. Tal van takken van handel en industrie werden gemonopoliseerd. De moderne Engelse historici tonen voor deze ontwikkeling meer begrip dan de vroegere liberale historici¹⁹. In Engeland rees een zeker verzet tegen de beperking van handel en nijverheid tot kleine groepen kapitaalkrachtige lieden, van wie de

15. T. S. Willan, *The Early History of the Russia Company 1553-1603* (Manchester, 1956).

16. *Ibidem*, 20-22, 46; Stone, 'Overseas Trade', 55 wijst op de betekenis van de 'Russia Company' voor de scheepsbouw, namelijk de bouw van grotere schepen en de import van scheepsmaterialen.

17. A. C. Wood, *A History of the Levant Company* (Oxford, 1935); T. S. Willan, 'Some Aspects of English Trade with the Levant in the Sixteenth Century', *English Historical Review*, LXX (1955) 399-410. Volgens Willan was de 'Levant Company' in 1581 als een 'joint stock company' georganiseerd en werd zij pas later een 'regulated company'; wanneer dit geschiedde is niet zeker. Wel bevestigt ook Willan het niet meer verschijnen van de Engelsen in de Middellandse zee tot in de jaren zeventig van de zestiende eeuw. In de tussentijd geschiedde de handel door Italianen. Venetianen importeerden bijvoorbeeld Engelse textiel in Perzië. Ook de Fransen importeerden Engelse textiel in de Levant. Zie *ibidem*, 402, 403. Behalve de sterke gerichtheid van de Engelsen op Antwerpen, was ook de grotere onveiligheid in de Middellandse zee door het scherpere optreden van de Mohammedaanse vaart aldaar een factor voor het tijdelijk verdwijnen van de Engelsen. Maar in de jaren zeventig herstelde de Engelse handel naar de Levant zich.

18. Al waren de dienaren van de 'Russia Company' gesalarieerde dienaren van het bestuur in Londen, toch bleven tegelijk oudere elementen bestaan, daar naast vaste betalingen in geld en in natura ook een aandeel in de winst werd uitgekeerd. Zie Willan, *Russia Company*, 32, 33.

19. In dit opzicht was Fisher's artikel 'Commercial Trends' uit 1940 baanbrekend; Elias over deze monopolisering in *Voorspel*, I, 109 vlg.; Stone, 'Overseas Trade', 43, 44, 47; Fisher, 'Commercial Trends', 115, 116.

kooplieden vooral in Londen geconcentreerd waren. Door de concentratie op Londen werden de andere Engelse havens min of meer uitgesloten en dit gold in het bijzonder voor de lange-afstandshandel op het oosten²⁰. Voor deze lange-afstandshandel was omvangrijk risico-dragend kapitaal nodig en een hechtere organisatie dan de gebruikelijke om de concurrentiestrijd, desnoods gewapenderhand, te kunnen voeren.

De monopolisering van handel en industrie was voor de Britse regering uit fiscaal oogpunt aantrekkelijk, daar een gemonopoliseerde, kapitaalkrachtige organisatie een gemakkelijk aan te boren bron van inkomsten was voor de staat, die zijn eigen steeds omvangrijker financiële behoeften (gevolg onder andere van de groei van een moderner regeringsapparaat) zou kunnen bevredigen²¹.

De 'Levant Company' was op een zakelijke basis georganiseerd en had, zoals gezegd, de vorm van een 'regulated company'. Bij de Britse kaapvaart²², die na het opgang komen van de oorlogshandelingen met Spanje in 1584 mogelijk werd, was een dergelijke zakelijke basis in mindere mate aanwezig. De kaapvaart strekte zich uit tot in de Indonesische archipel en schuwde niet langer de route om Kaap de Goede Hoop, die de Portugezen voor zichzelf gereserveerd hadden. De kapersexpedities stonden evenwel teveel op zichzelf en zij waren vaak het werk van avontuurlijke edelen en gelukzoekers, al waren er ook wel kooplieden bij betrokken. De tochten leidden tot een versnippering van krachten en hadden ten aanzien van de Aziatische handel zeer weinig effect. Wel wist Drake zelfs een verdrag te sluiten met de sultan van Ternate, maar dit had geen verder vervolg²³. De 'Levant Company' verwerf weliswaar specerijen, maar in de Levant, dus via de Aziatische tussenhandel²⁴.

De Nederlanders gingen veel systematischer en zakelijker te werk dan de Engelsen. Na hun mislukte tochten in noord-westelijke en noord-oostelijke richting naar China trokken ook zij zich niets meer aan van de Portugese pretenties en kozen eveneens de route om de Kaap. Het ging hun in de eerste plaats om de directe toegang tot het gebied dat de kostbare specerijen, nootmuskaat en kruidnagelen, produceerde, zodat de tussenhandel tussen de producenten en de Nederlandse markt uitgeschakeld zou kunnen worden. De Noordelijke Nederlanden beschik-

20. Stone, 'Overseas Trade', 50; Davis, *Overseas Trade*, 11, 12.

21. Davis, *Overseas Trade*, 45, 46; Chaudhuri, *Company*, 30.

22. Thomas Cavendish, 'Twee vermaarde sloopstogten van Thomas Candish', *Naaukeurige verzameling der gedenkwaardigste zee- en landreyzen naar Oost en West Indien*, XXI (Amsterdam, 1707) 30 vlg.; Sir Francis Drake, *The World Encompassed*, W. Sandys Wright Vaux, ed. Works Hakluyt Society XVI (Londen, 1853); *The Voyages of Sir James Lancaster to Brasil and the East Indies, 1591-1603*, W. Foster, ed. Works Hakluyt Society 2nd series LXXXV (Londen, 1940); W. Foster, *England's Quest of Eastern Trade* (Londen, 1933).

23. D. G. E. Hall, *A History of South-East Asia* (Londen-New York, 1968) 245; P. A. Tiele, 'De Europeeërs in den Maleischen Archipel', *Bijdragen tot de Taal- Land- en Volkenkunde*, XXIX (1881) 163-164.

24. Willan, 'Trade Levant', 405 vlg.

ten in de zestiende eeuw reeds over een grote handelsvloot. Deze bestond weliswaar vooral uit kleine schepen, bestemd voor de Europese vaart, maar die schepen hadden een uitstekende reputatie. Zij waren zelfs zo goed dat bijvoorbeeld de 'Russia Company' in Amsterdam schepen kocht voor haar barre tochten in de Poolzeeën²⁵. Vóór de Opstand was de kapitaalkracht van de Amsterdamse kooplieden nog gering. Een bezit van f. 48.000.- werd tot de grootste vermogens gerekend²⁶. Er was evenmin al een groot assortiment van waren. De kooplieden verhandelden immers vooral massagoederen. De handelsmethoden waren eveneens nog weinig ontwikkeld²⁷.

De Opstand bracht een korte onderbreking in de Noord-Nederlandse handel te weeg, vooral door de acties van de watergeuzen voor de kust. Na de terugkeer van de hervormde kooplieden, nadat de katholieke en Spaansgezinde oligarchie in 1578 was afgezet, leefde de Amsterdamse handel weer op²⁸. Deze protestantse uitwijkelingen, het actiefste deel van de Amsterdamse kooplieden-gemeenschap, hadden hun handel in ballingschap voortgezet, in Hamburg, Emden en andere havens, en dit verklaart de uitzonderlijk snelle opleving van de Amsterdamse handel. Bovendien begonnen van 1578 af ook reeds Zuid-Nederlandse emigranten toe te stromen. Na de val van Antwerpen in 1585 kreeg deze toeloop een massaal karakter²⁹.

Dankzij het onderzoek van de economisch-historicus Van Dillen, zijn wij goed op de hoogte van het aandeel van de Zuid-Nederlanders, zowel Vlamingen als Walen, in de Amsterdamse lange-afstandshandel naar Azië³⁰. Unger, de uitgever van het aandeelhoudersregister van de Zeeuwse Kamer van de VOC kon helaas, waarschijnlijk ten dele wegens het verlies van het Stedelijk Oud Archief van Middelburg in de laatste oorlog, veel minder positieve gegevens vinden over het Zuid-Nederlandse aandeel in de Zeeuwse Kamer³¹.

De Zuid-Nederlandse emigratie was allereerst van belang voor de verdere expansie van de Noord-Nederlandse vaart op Zuid-Europa, die zich nu tot de Middellandse Zee ging uitstrekken. De handel op Spanje en Portugal, waar de Zuid-

25. *Idem*, *Russia Company*, 51. In 1566 werd de 'Russia Company' echter door de regering verplicht slechts Engelse schepen te gebruiken.

26. J. G. van Dillen, *Amsterdam in 1585. Het Kohier der capitale impositie van 1585* (Amsterdam, 1941) xxxvi.

27. *Ibidem*, xxi, xxii; Barbour, *Capitalism*, 14, 15. Barbour wijst ook op het voortbestaan van oude elementen in de Amsterdamse economie in de zeventiende eeuw.

28. Van Dillen, *Amsterdam 1585*, ix-xii.

29. Jansma, *AGN*, V, 220-222; Van Houtte, *ibidem*, 194, 197.

30. J. G. van Dillen, *Het oudste aandeelhouders-register van de Kamer Amsterdam der Oost-Indische Compagnie*. Nederlands Economisch-Historisch Archief, Werken XIV ('s-Gravenhage, 1958) 50, 55, 61.

31. W. S. Unger, 'Het aandeelhouders-register van de Zeeuwse Kamer', *Economisch-historisch jaarboek*, XXIV (1946-1948) 8, 25 vlg.; Van Dillen, *Aandeelhouders-register Amsterdam*, 50.

Nederlanders hun relaties zullen hebben gehad, werd eveneens voortgezet. Overigens schijnen de meeste Zuid-Nederlandse kooplieden die op Spanje en Portugal handelden in de Zuidelijke gewesten te zijn gebleven³². Dit blijkt uit het belang van de Iberische handel voor het Zuiden in de Spaanse tijd. De Zuid-Nederlandse kooplieden brachten niet alleen hun kapitaal mee naar het Noorden - het was de uitwijkelingen namelijk toegestaan hun bezittingen te gelde te maken voordat zij het land verlieten³³ - maar ook hun handelsrelaties in het buitenland en hun kennis van moderne handelsmethoden en organisatievormen. Zowel het systeem van dubbele boekhouding als het wisselverkeer waren in Antwerpen al vrij ver ontwikkeld. De factor kapitaal had een grotere betekenis in de onderneming gekregen. Het karakter van de onderneming werd zakelijker en onpersoonlijker, daar de geldverstrekkers de directe invloed op het bedrijf van de onderneming verloren. Een tendens die zich in het Noorden zou voortzetten en door deze financiële en bedrijfstechische ontwikkeling kon de Noord-Nederlandse handel uitgroeien tot een de wereld omspannende handel³⁴.

Maar hoe belangrijk de Zuid-Nederlandse emigratie voor het Noorden ook was, toch moeten wij het Noord-Nederlandse aandeel in de handel en scheepvaart bevestigen niet verwaarlozen. In Engeland daarentegen was de actieve handel en scheepvaart in de tweede helft van de zestiende eeuw op pijnlijke wijze gaan ontbreken. Door het tekort aan landbouwgrond was investering in handel en industrie in de Noord-Nederlandse zeeprovincies, in tegenstelling tot het toch hoofdzakelijk nog agrarische Engeland, een van ouds bekend verschijnsel³⁵. De Amsterdamse kooplieden hadden een goede reputatie wat kredietwaardigheid betreft. Zij konden gemakkelijk geld aantrekken en langlopende kredieten verkrijgen, terwijl zij zelf hun inkopen op korte termijn konden voldoen. Er was een snelle omloop van kapitaal, terwijl de kapitaalcracht ook zorgde voor voldoende werkgelegenheid, zowel voor de eigen bevolking als voor de vele immigranten. Handel en scheepvaart konden daardoor uit een grote arbeidsreserve putten³⁶. Deze vroeg-kapitalistische ontwikkeling zou in Engeland pas later inzetten.

32. E. Stols, *De Spaanse Brabanders of de handelsbetrekkingen der Zuidelijke Nederlanden met de Iberische wereld, 1598-1648*. Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Akademie van Wetenschappen, XXXIII, 70 (2 dln., I tekst, II bijlagen; Brussel, 1971) 415. Ook naar Engeland weken Zuid-Nederlanders uit, maar deze immigranten hadden vooral invloed op het ontstaan van de nieuwe textielindustrie, de 'new draperies'. Zie F. J. Fisher, 'London's Export Trade in the Early Seventeenth Century', *Economic History Review*, 2nd series, III (1950-1951) 151-161, 158. De gevestigde Engelse handel op het oosten was door de monopolies blijkbaar afgesloten voor nieuwkomers. Gevoegd bij de superioriteit van de Noord-Nederlandse scheepvaart beantwoordt dit de vraag van Stone in zijn 'Overseas Trade', 54, waarom Engeland geen gebruik heeft gemaakt van de val van Antwerpen zoals in de Noordelijke Nederlanden is geschied.

33. Van Dillen, *Aandeelhouders-register Amsterdam*, 59; Barbour, *Capitalism*, 23.

34. Barbour, *Capitalism*, 16 vlg.

35. *Ibidem*, 28, 29.

36. *Ibidem*, 20, 21.

De nautische wetenschap ontwikkelde zich reeds in de zestiende eeuw en er kwamen technisch onderlegde zeelieden. Talloze stuurmanshandboeken waren in omloop en bereikten in vertaling de Nederlanden, terwijl Nederlandse geschriften over zeevaart in vertaling snel in Engeland bekend werden, zoals bijvoorbeeld Lucas Waghenauer's boek *Spiegel der zeevaart*, dat in vertaling als de *Mariner's Mirror* verscheen. Zowel de Engelsen als de Nederlanders gingen daarbij uit van de verworvenheden van Spanjaarden en Portugezen, maar zij bouwden deze kennis uit door hun eigen nautische verkenningen. Naar het schijnt, hebben de Engelsen de wetenschappelijke waarnemingen overigens eerder met de praktijk van het zee-manschap verbonden dan de Nederlanders³⁷.

De sluiting van de Schelde had zeker geen algeheel verval van Antwerpen tot gevolg. De Scheldestad bleef nog het centrum van een uitgestrekte land- en doorvoerhandel voor produkten uit het Noorden en oosterse waren en bovendien bleef de stad een financieel centrum. Uit het onderzoek van de Leuvense historicus Stols blijkt hoe belangrijk de handel met Spanje en Portugal en hun overzeese bezittingen bleef, ook vanuit Vlaamse havens als Oostende en Duinkerken en ondanks de Noord-Nederlandse blokkade³⁸.

De Engelse kaapvaarten van Drake, Cavendish en Lancaster naar de Indonesische archipel hebben de Nederlanders ongetwijfeld gestimuleerd tot hun eerste tocht naar Indonesië via de Kaap in 1595, een zorgvuldig voorbereide tocht, waarvoor men zich bij de vijand zelf eerst informatie had verschaft. Deze onderneming van een Amsterdamse combinatie van kooplieden werd spoedig door verscheidene andere gevolgd en zeker niet alleen vanuit Amsterdam. Zowel in Hollandse als in Zeeuwse steden werden de zogenaamde voor-compagnieën opgericht, die soms opmerkelijke commerciële resultaten boekten.

Deze combinaties van kooplieden bereidden hun expedities heel wat efficiënter voor dan de Engelse kaapvaarders. De voor-compagnieën opereerden volgens een reeds lang in de Nederlanden bekend handelspatroon, namelijk de handel voor gemeene rekening³⁹. Over de structuur en bedrijfsvoering van deze organisaties zijn weinig details bekend, daar de overgeleverde archivalia vooral informatie bieden omtrent de wederwaardigheden in Azië⁴⁰. De organisatievorm en de wijze van be-

37. Voor de wetenschappelijke voorbereiding van de overzeese expansie in Nederland zie J. Keuning, *Petrus Plancius, theoloog en geograaf, 1552-1622* (Amsterdam, 1946). Sinds de jaren tachtig van de zestiende eeuw maakten de Nederlanders zich vertrouwd met de nieuwe astronomische wetenschappelijke stuurmanskunst en sinds die tijd was ook een theoretische opleiding vereist. In Engeland was reeds bij de 'Russia Company' een technisch adviseur, die de toepassing van de wiskunde op de stuurmanskunst onderwees.

38. Stols, *Spaanse Brabanders*, 412 vlg.; Van Dillen, *Van Rijkdom*, 364.

39. S. van Brakel, *De Hollandse handelscompagnieën der zeventiende eeuw* (s-Gravenhage, 1908) 105; Van Dillen, *Aandeelhouders-register Amsterdam*, 21; *idem*, 'Nieuwe gegevens omtrent de Amsterdamsche compagnieën van Verre', *Tijdschrift voor geschiedenis*, XLV (1930) 350-359.

40. R. Bijlsma, *De archieven van de compagnieën op Oost-Indië, 1594-1603* (s-Gravenhage, 1927).

drijfsvoering werden als te bekend verondersteld om hun neerslag in de archieven te vinden. Het ontbreken van gegevens zal wel de voornaamste reden geweest zijn dat historici en economen aan het begin van deze eeuw verschillende theorieën ontwikkelden over het ontstaan van deze voor-compagnieën⁴¹.

Er is een groot verschil tussen de voor-compagnieën en de uit deze compagnieën ontstane VOC. In de voor-compagnieën behielden de deelnemers een grote zelfstandigheid, daar ieder geld aan kon trekken van beleggers, die niet op hun eigen naam, maar op die van de desbetreffende aandeelhouders deelnamen⁴². De kooplieden werden zelf bestuurders van de gecombineerde onderneming en deze bestuurders of bewindhebbers waren voor hun beheer geen verantwoording schuldig aan de inleggers, die met een evenredig deel van de winst tevreden moesten zijn. De bewindhebbers bleven persoonlijk aansprakelijk voor het eigen ingelegde kapitaal en dat van de door hen aangetrokken beleggers⁴³. Deze geringe invloed van de aandeelhouders zou doorwerken in de VOC, hoewel daar iedere belegger persoonlijk in het aandeelhoudersregister werd ingeschreven⁴⁴. Tegenover de buitenwereld echter vormde de voor-compagnie één geheel en zij kon als zodanig in rechte worden aangesproken⁴⁵.

Onderlinge concurrentie in Europa en Azië, alsmede de noodzaak om zowel defensief als offensief sterk te staan tegenover de Portugezen en Spanjaarden in Azië, maakten een samengaan in één krachtige onderneming noodzakelijk⁴⁶. In de VOC bleef overigens nog veel bewaard van de oude voor-compagnieën, zoals met name de autonomie van de zes Kamers⁴⁷. Hoewel iedere inlegger in beginsel op zijn eigen naam bij de VOC inschreef, kon hij zich laten vertegenwoordigen, zodat de naam in het register niet steeds de naam van de kapitaalverschaffer behoeft te zijn⁴⁸.

Het succes van de tochten van de Nederlandse voor-compagnieën leidde in Engeland tot de oprichting van de Engelse Oostindische Compagnie. Een zwaarwegend motief daarbij was de angst van de Levant-handelaars dat de specerijenstroom door

41. Van Brakel, *Hollandsche handelscompagnieën*; E. J. J. van der Heyden, *De ontwikkeling van de naamloze vennootschap in Nederland vóór de codificatie* (Amsterdam, 1908). Zie ook C. de Heer, *Bijdrage tot de financiële geschiedenis der O.I. Compagnie* ('s-Gravenhage, 1929); W. M. F. Mansvelt, *Rechtsvorm en geldelijk beheer bij de Oost-Indische Compagnie* (Amsterdam, 1922).

42. Van Dillen, *Aandeelhouders-register Amsterdam*, 26.

43. *Ibidem*.

44. *Ibidem*.

45. Tegenover onwillige participanten kon een voor-compagnie in haar geheel rechtstreeks in actie komen. Zie Van Dillen, *Aandeelhouders-register Amsterdam*, 23.

46. J. A. van der Chijs, *De geschiedenis van de stichting van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie* (Leiden, 1856).

47. Van Dam, *Beschryvinge*, I, i, 230 vlg.; G. C. Klerk de Reus, *Geschiedlicher Ueberblick der administrativen, rechtlichen und finanziellen Entwicklung der Niederlandisch-Ostindischen Compagnie*. Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, XLVIII (Batavia-'s-Gravenhage, 1894) 7, 20.

48. Van Dillen, *Aandeelhouders-register Amsterdam*, 38, 39.

de Nederlanders zou worden afgetapt. Een Engelse Oostindische Compagnie, waarmee de Levant-handelaren een nauwe persoonlijke en financiële binding hadden, zou de specerijen op de Engelse markt kunnen brengen en voorzover deze markt die waren niet kon opnemen zouden ze worden bestemd voor de doorvoer, zelfs naar de Levant⁴⁹.

Door de nauwe samenhang van de 'Levant Company' met de EIC bleven nog veel oude elementen in de nieuwe organisatie bewaard. De 'Levant Company' was een 'regulated company', de traditionele vorm waarin de Engelse handel was georganiseerd, die ook door de 'Staple Merchants' en de 'Merchant Adventurers' werd toegepast⁵⁰. In de EIC werkte men met een gemeenschappelijk kapitaal, al werd tot 1612 nog telkens het geld voor één expeditie bijeengebracht, dat na afloop van elke reis met de gemaakte winst werd uitgekeerd⁵¹. Pas in 1613 ging men over tot het bijeenbrengen van een werkkapitaal voor een langere periode, de eerste 'joint stock'. Na enkele jaren bestonden er verschillende 'joint stocks' naast elkaar, waarvan het kapitaal door verschillende groepen geldverstreckers verschaft werd. Door de langzame afwikkeling van de zaken bleven deze 'joint stocks' naast elkaar bestaan. In 1628 keerde men zelfs weer terug tot de incidentele financiering van afzonderlijke reizen⁵². Hoe sterk de invloed van de 'regulated company'-vorm wel was, wordt bewezen door het feit dat nog in de jaren veertig van de zeventiende eeuw in de EIC gediscussieerd werd over de vraag of de compagnie niet moest worden omgezet in een 'regulated company'⁵³.

De Engelse compagnie vertoont nog heel wat trekken die doen denken aan de middeleeuwse handel met zijn onmiskenbaar gildekarakter. Gilderesten zijn te zien in de beloning van de dienaren in Azië die aanvankelijk op commissiebasis werden aangenomen. Spoedig ging men over op een systeem van geregelde salariering volgens een vaste rangorde. Ook het leerlingenstelsel⁵⁴ herinnerde aan het gildesysteem, terwijl de leefgemeenschappen van de EIC dienaren in de Aziatische vestigingen eveneens overeenkomstige trekken vertoonden met het systeem van de

49. Chaudhuri, *Company*, 11, 12; W. R. Scott, *Constitution and Finance of English, Scottish and Irish Joint Stock Companies to 1721* (3 dln., Cambridge, 1910-1912) 97.

50. W. W. Hunter, *A History of British India*, I, *To the Overthrow of the English in the Spice Archipelago*; II, *To the Union of the Old and New Companies under the Earl of Godolphus Award* (2 dln., Londen, 1899, 1900) I, 258; Chaudhuri, *Company*, 12.

51. Chaudhuri, *Company*, 38, vlg., 45 vlg., 209 vlg.; Hunter, *History*, II, 173 vlg.; Scott, *Constitution*, II, 94 vlg.

52. Hunter, *History*, II, 177-179; Scott, *Constitution*, II, 97 vlg.

53. Scott, *Constitution*, II, 115.

54. Chaudhuri, *Company*, 75, 76, 83; Hunter, *History*, II, 161, In 1609 hadden alle 'facteurs' een vast salaris, zie Chaudhuri, *Company*, 84. Zij kregen echter slechts een derde in geld uitbetaald, de rest bleef op hun rekening in Engeland staan. Een zelfde regel gold ook voor de VOC-dienaren. Chaudhuri ziet invloed van de 'Russia Company' op het personeelsbeleid van de EIC in de vroege periode van de Engelse compagnie (*ibidem*, 77).

'meester en zijn gezellen'⁵⁵. Bij de VOC ontbrak dit gildekarakter. Zowel bij de voor-compagnieën als bij de VOC waren de dienaren gesalarieerde beambten, aan wie het ten strengste verboden was voor eigen rekening handel te drijven⁵⁶.

In 1600 en 1602 verleenden de respectievelijke regeringen zowel aan de EIC als aan de VOC een charter, waardoor zij tegenover de eigen landgenoten het monopolie van de handel op Azië verkregen⁵⁷. Ook in deze charters zijn de resten van een vroeger tijdperk bewaard. De vorst, in de Republiek de Staten-Generaal, werd als suzerein erkend en de Staten gaven met name in Azië enkele overheidsrechten aan de compagnie, zoals bijvoorbeeld het recht om verdragen te sluiten met Oosterse vorsten. De compagnie nam op haar beurt op zich zekere plichten te vervullen. In navolging van de Iberische pretenties op grote monopoliegebieden omvatten ook de Noordwest-Europese monopolies een geografisch zeer uitgestrekt gebied⁵⁸. In het Engelse charter werden die havens in Azië van het octrooi uitgezonderd, waar reeds Spanjaarden en Portugezen gevestigd waren, om de Iberiërs niet te veel tegen de haren in te strijken⁵⁹. De Nederlanders hoefden voor hun landsvijand minder consideratie te tonen. Door de monopolies werden systemen van nationale overzeese handel gevormd, die later zouden overgaan in koloniale rijken, zonder dat hierbij de ethnische samenstelling of de taalgemeenschappen van de inheemse volken een rol speelden.

De monopolies waren volgens de charters alleen gericht tegen de eigen landgenoten. Speciaal bij de VOC bestond er evenwel een streven om het monopolie uit te breiden ten koste van de Europese concurrenten en vijanden en van de inheemse vorsten en volken en vooral van dat gedeelte van de inheemsen die zich met de zeehandel bezig hielden⁶⁰. Maar het gebied dat de VOC als handelsterrein voor zichzelf wilde reserveren was zo omvangrijk, dat van een intensieve exploitatie geen sprake kon zijn, al gelukte het de compagnie zich ten aanzien van enkele kostbare specerijen inderdaad een monopoliepositie te verwerven⁶¹.

Bij de import van peper werd de binnenlandse markt van de EIC beschermd⁶². De VOC daarentegen genoot op de Amsterdamse stapelmarkt geen bescherming en had dus geen voorkeurspositie bij de doorverkoop van de door haar geïmporteerde waren. Zij was echter onmiskenbaar de voornaamste importeur en haar be-

55. Hunter, *History*, II, 153 vlg.; Chaudhuri, *Company*, 74 vlg.

56. Van Dam, *Beschryvinge*, III, 226 vlg.

57. Van der Chijs, *Geschiedenis*, 118 vlg.; Van Dam, *Beschryvinge*, I, i, 43; Chaudhuri, *Company*, 28; Hunter, *History*, 256, 257.

58. Van der Chijs, *Geschiedenis*, 118 vlg.

59. Scott, *Constitution*, II, 93.

60. M. A. P. Meilink-Roelofs, 'Aspects of Dutch Colonial Development in Asia in the Seventeenth Century', in: J. S. Bromley en E. H. Kossman, ed., *Britain and the Netherlands in Europe and Asia* (Londen-New York, 1968) 61 vlg.

61. *Ibidem*, 65.

62. Chaudhuri, *Company*, 155.

stuurders waren uiteraard bijzonder goed geïnformeerd⁶³. Vooral in de begintijd werd er nogal eens geklaagd over het feit dat de bewindhebbers misbruik maakten van hun positie. Terwijl in Engeland monopolies algemeen aanvaard werden, was dit in de Republiek, het traditionele vrijhandelsland, niet het geval. Het monopolie van de VOC, een uitzondering in de Hollandse samenleving⁶⁴, stuitte daar op grote weerstanden. Door het verwerven van aandelen kon weliswaar iedere ingezetene van de Republiek financieel aan de VOC deelnemen, maar de leiding was in handen van een kleine, al spoedig vrij gesloten groep en de aandeelhouders hadden weinig of geen invloed op de bedrijfsvoering. De niet bij de VOC aangesloten kooplieden hielden zich bij de traditionele Europese handel of zij legden zich toe op de handel met Amerika en Afrika. Sommigen trachtten hun kennis van de overzeese handel in dienst te stellen van buitenlandse mogendheden⁶⁵, terwijl ook veel ingezetenen van de Republiek in vreemde compagnieën investeerden. Op den duur zou de deelneming van de vele Nederlandse aandeelhouders in de Britse compagnieën bepaald bezorgdheid in Engeland wekken⁶⁶.

Binnen de VOC zelf werd het monopolie zowel door de bestuurders als door de dienaren van hoog tot laag in sterke mate ontkracht⁶⁷. In tegenstelling tot de situatie bij de EIC werden de aandeelhouders bij de VOC ondanks hun verzet al spoedig uitgeschakeld, ondanks de conflicten die naar aanleiding hiervan ontstonden⁶⁸. In Londen wist de aandeelhoudersvergadering ('general court') een zekere invloed op de bedrijfsvoering en de samenstelling van de bestuurders te behouden⁶⁹. In de VOC leidde het verzet van de aandeelhouders slechts tot de instelling van een vertegenwoordiging uit de aandeelhouders de zogenaamde hoofdpaticipanten. Hun voornaamste en spoedig enige taak bestond uit een zekere financiële controle, maar aangezien zij evenals de bewindhebbers uit de bezitters van de grootste aan-

63. H. T. Colenbrander, *Koloniale geschiedenis* (3 dln., 's-Gravenhage, 1925) II, 249; Klomp-maker, *Handel*, 35.

64. Het best verwoord in Pieter de la Courts' *Interest van Holland* (1662). Zie Van Dillen, *Van Rijkdom*, 489, 490; Wilson in: *Cambridge Economic History of Europe*, IV, 532 vlg. Ook in Engeland rees reeds in de zestiende eeuw verzet tegen de vergaande monopolisering van nijverheid en handel: Fisher, 'Commercial Trends', 104, 115, 116; Chaudhuri, *Company*, 111; Elias, *Voorspel*, I, 118, 119.

65. Bekende voorbeelden zijn: Isaac Le Maire, zie R. C. Bakhuijzen van den Brink, 'Isaac Le Maire', *De Gids*, IV (1865) 1-56; Francois Caron, zie C. R. Boxer, *A True Description of the Mighty Kingdom of Japan and Siam* (Londen, 1935) cv vlg.; Artus Gijsels, zie M. A. P. Meilink-Roelofs, 'The Private Papers of Artus Gijsels as Source for the History of East Asia', *Journal of South-East Asian History*, X (1969) 540-559.

66. Chaudhuri, *Company*, 37.

67. Van Dam, *Beschryvinge*, III, 370 vlg.; O. van Rees, *Geschiedenis der staathuishoudkunde in Nederland tot het einde der achttiende eeuw* (2 dln., Utrecht, 1865-1868) II, 286, 292.

68. Van Dam, *Beschryvinge*, I, i, 285 vlg.; Klerk de Reus, *Geschiedlicher Ueberblick*, 67 vlg.; Chaudhuri, *Company*, 30.

69. Chaudhuri, *Company*, 32, 33.

delen werd gekozen, behoorden zij tot dezelfde sociale groep als de bewindhebbers en vielen de belangen van beide groepen samen⁷⁰.

Zowel voor het verkrijgen en verlengen van charters als voor het importeren en exporteren van compagnieswaren, moesten de compagnieën rechten betalen, zodat zij voor de staat een bron van inkomsten vormden⁷¹. De regeringen konden voorts op de compagnieën een beroep doen om geld en schepen ter beschikking te stellen van de staat. Speciaal de EIC trad veelvuldig op als geldschietster van de koning⁷². De Staten-Generaal vroegen soms in tijden van oorlog om schepen van de compagnie, althans in de zeventiende eeuw⁷³. Het kwam voor dat de landspolitiek regelrecht inging tegen het handelsbelang van de compagnieën en in dat geval hadden zij zich te voegen naar de landspolitiek⁷⁴. Terwijl de VOC een vrij grote autonomie ten opzichte van de staat genoot en in Azië zelfs enkele overheidsrechten mocht uitoefenen, was de EIC veel meer afhankelijk van de staat⁷⁵. Toch heeft de EIC weten te verhinderen dat de koning directe invloed kreeg op haar interne zaken, zoals bijvoorbeeld op de benoeming van haar functionarissen⁷⁶. Voor de uitvoer van zilver was de EIC echter geheel afhankelijk van de toestemming van de regering en daar zilver het voornaamste uitvoerproduct naar Azië was, werd zij hierdoor in haar Aziatische handel danig belemmerd⁷⁷. Als algemene conclusie kan zeker worden vastgesteld dat de Engelse vorsten op alle mogelijke wijzen van de EIC hebben trachten te profiteren⁷⁸.

De VOC kon steeds op staatssteun rekenen wanneer er inbreuk op haar monopolie gemaakt werd. De Engelse koningen verleenden daarentegen tal van concessies aan met de EIC concurrerende groepen, die ook een aandeel in die handel wensden⁷⁹. Het verlenen van deze octrooien spekte de koninklijke schatkist in niet geringe mate, maar meestal liep het uit op zeeroverspraktijken in Azië. De EIC werd echter door de inheemse vorsten en volken verantwoordelijk gesteld voor de misdrijven door deze Engelse 'interlopers' tegen de Aziatische zeevaart bedreven. De EIC beleefde maar weinig vreugde aan haar vorsten. Ook op de steun van het parlement kon de EIC niet rekenen⁸⁰. Haar bestuurders behoorden namelijk tot

70. Van Dam, *Beschryvinge*, I, i, 295 vlg.; Klerk de Reus, *Geschiedlicher Ueberblick* 79, 80.

71. *Ibidem*, 271, vlg.; Chaudhuri, *Company*, 30.

72. *Ibidem*; Hunter, *History*, II, 28, 29.

73. Van Dam, *Beschryvinge*, I, ii, 507.

74. Hunter, *History*, 22, 23, 29, 31.

75. *Ibidem*, I, 255, 258, 265, II, 22, 29.

76. Chaudhuri, *Company*, 31; Hunter, *History*, II, 29.

77. Chaudhuri, *Company*, 29, 124 vlg.; Scott, *Constitution*, II, 93; K. N. Chaudhuri, 'The East India Company and the Export of Treasure in the Early Seventeenth Century', *Economic History Review*, 2nd series, XVI (1963-1964) 31, 34, 36.

78. Scott, *Constitution*, II, 112 vlg.; Hunter, *History*, I, 245 vlg., II, 17 vlg.

79. Scott, *Constitution*, II, 98, 100, 104, 112 vlg.; Hunter, *History*, I, 245 vlg., II, 28 vlg.

80. Scott, *Constitution*, II, 106, 112; Hunter, *History*, II, 27, 39 vlg.

die groep van kooplieden uit de Londense City, die zich te zeer geïdentificeerd hadden met de belangen van de koning, hetgeen de EIC in de burgeroorlog noodlottig werd en er toe leidde dat Cromwell in 1657 een octrooi verleende aan een nieuwe EIC⁸¹.

Vergeleken met de kapitaalcracht van de VOC bij haar begin, toen in zeer korte tijd een som van meer dan 6£ miljoen bijeen werd gebracht⁸², was die van de EIC veel geringer. Het kostte haar de grootste moeite om slechts één tiende van het Nederlandse bedrag te verzamelen. Voor een deel was dit geld, zoals gezegd, uit de Levanthandel afkomstig. Men heeft zelfs berekend dat één vierde tot één derde van het gehele ingelegde kapitaal van de eerste vier 'joint stocks' nog door Levanthandelaren zou zijn geleverd⁸³. De invordering van het kapitaal verliep bovendien moeizaam, zodat de bestuurders zelf met het inschrijfregister onder de arm de slechte betalers gingen aanmanen⁸⁴. Zo huiselijk zal het in de Amsterdamse Kamer met haar bijna 1.200 inleggers niet zijn toegegaan⁸⁵. De aandeelhouders van beide compagnieën kwamen uit alle lagen van de bevolking. Dit werd mogelijk gemaakt doordat men ook voor kleine bedragen kon inschrijven⁸⁶ en de kwitantiebewijzen op de beurs verhandeld werden⁸⁷.

Bij de VOC was het kapitaal voor een periode van tien jaar vastgezet, waarna een afrekening zou plaatshebben, hetgeen met dispensatie van de Staten-Generaal niet is geschied⁸⁸. Bij de EIC werd, zoals reeds gezegd, tot 1612 per expeditie afgerekend⁸⁹. Pas in 1613 kwam de eerste 'joint stock' tot stand, gevolgd door tal van andere, bestaande uit verschillende groepen aandeelhouders⁹⁰. In Azië waren ondertussen vaste nederzettingen met een eigen bestuur ontstaan, zodat men aan de afzonderlijke ondernemingen wel een langere levensduur moest geven. Ook de VOC werd met dit probleem geconfronteerd, maar zij ging consequenter te werk door ondanks de oppositie van de participanten geen kapitaal meer uit te keren⁹¹. De kapitaalleg werd dus permanent en dit was, meer dan de gemeenschappelijkheid van het kapitaal, een door de VOC geïntroduceerd nieuw element.

81. Chaudhuri, *Company*, 223.

82. Van Dam, *Beschryvinge*, I, i, 138.

83. Scott, *Constitution*, II, 93-97; Chaudhuri, *Company*, 3, 11, 12; R. Brenner, 'The Social Basis of English Commercial Expansion, 1550-1650', *Journal of Economic History*, XXXII (1972) 367, 368.

84. Hunter, *History*, I, 263.

85. Van Dillen, *Aandeelhouders-register Amsterdam*, 45.

86. *Ibidem*, 46, 48, 49.

87. F. W. Stapel, 'Aandeelhoudersbewijzen der Oostindische Compagnie', *Economisch Historisch Jaarboek*, XIII (1927) 240 vlg.

88. Van Brakel, *Hollandsche handelscompagnieën*, 123, 124, 145.

89. Scott, *Constitution*, II, 97; Chaudhuri, *Company*, 22, 38 vlg.

90. Hunter, *History*, II, 177, 178, 179 (in noot 2 een overzicht van alle 'joint stocks'); Chaudhuri, *Company*, 45 vlg., 209 vlg.

91. Van Dam, *Beschryvinge*, I, i, 365-368.

Afgezien van de grote invloed van de Engelse aandeelhouders vertonen de bestuursorganisatie, het administratief beheer en het ambtenarenapparaat van de VOC en de EIC veel overeenkomsten. Het zou te ver voeren om hier dieper op in te gaan. Ook wat betreft de sociale achtergrond van de bestuurders van beide compagnieën is er overeenkomst. Maar terwijl dankzij recente studies van Stone, Rabb en Brenner⁹² over dit aspect van de Britse expansie overzee al vrij wat bekend is, zijn wij ten aanzien van de Nederlandse bewindhebbers nog op onvoldoende verkend terrein. Uit het werk van Elias over de Amsterdamse vroedschap⁹³ zou althans voor de bewindhebbers van de Amsterdamse Kamer heel wat informatie te halen zijn. Zowel bij de EIC als bij de VOC vormden de bewindhebbers een kleine groep van rijke kooplieden, bij de EIC behorende tot de Londense City-kooplieden⁹⁴. De Nederlandse bestuurders hadden een wat bonter regionale samenstelling, daar de heren XVII gerecrueteerd werden uit de bewindhebbers van de Kamers die op hun beurt werden benoemd uit de groep van rijke kooplieden uit die steden, waar de Kamers gevestigd waren. Omdat zij door de plaatselijke overheden werden benoemd⁹⁵, waren zij door nauwe sociale- en familiebanden verbonden met de plaatselijke regenten. Het zou interessant zijn om een vergelijkend onderzoek in te stellen naar de sociale afkomst en de handelsrelaties van de bewindhebbers van de VOC en die van de WIC. De Duitse economisch-historicus Schneeloch houdt zich op het ogenblik bezig met een onderzoek naar de relatieve geslotenheid van het bestuurscollege van de WIC en publiceerde hierover reeds een voorlopig resultaat⁹⁶.

Ook onze kennis over de sociale achtergrond van de dienaren der VOC en WIC reikt niet ver, al valt er wel een toenemende belangstelling voor dit onderwerp te constateren. Ten aanzien van de zeventiende eeuw wordt dit onderzoek, althans voor wat de VOC betreft, belemmerd door het ontbreken van archivalische bronnen. De benodigde gegevens voor de zeventiende eeuw, zullen in ieder geval uit zeer verspreid materiaal bijeengebracht moeten worden. De situatie ten aanzien van de achttiende eeuw is gunstiger⁹⁷. Van Engelse kant is een dergelijke studie voor de achttiende eeuw verricht⁹⁸. In de archieven van de Engelse compagnie is

92. Th. Rabb, 'Investment in English Overseas Enterprise', *Economic History Review*, 2nd series, XIX (1966) 70-81; *Idem*, *Enterprise and Empire. Merchant and Gentry investment in the Expansion of England, 1575-1630* (Cambridge (Mass.)-Londen, 1967); Brenner, 'The Social Basis', 361-384.

93. J. E. Elias, *De vroedschap van Amsterdam 1578-1795* (2 dln., Haarlem, 1903-1905).

94. Brenner, 'The Social Basis', 372, 373.

95. Van Dam, *Beschryvinge*, I, i, 156 vlg.

96. N. H. Schneeloch, 'Die Bewindhebber der Westindischen Compagnie in der Kammer Amsterdam 1674-1700', *Economisch en Sociaal Historisch Jaarboek*, XXXVI (1973) 1-52.

97. Een doctoraalscriptie door F. Lequin, 'Het personeel van de Oostindische Compagnie in de 18e eeuw, meer in het bijzonder in de vestiging in Bengalen' (Leiden, 1975) laat zien, welk belangrijk materiaal hier ontsloten kan worden.

98. S. Ch. Ghosh, *The Social Condition of the British Community in Bengal, 1757-1808* (Leiden, 1970).

althans voor zover het de achttiende eeuw betreft, gemakkelijker te bewerken materiaal⁹⁹ aanwezig dan in de VOC-archieven. Voor de bestudering van het sociale aspect kan men ook voor de achttiende eeuw zeker niet volstaan met het raadplegen van het VOC-archief: heel wat aanvullend onderzoek in andere archieven zal daarvoor noodzakelijk blijken¹⁰⁰.

De eerste EIC voerde een zeer zorgvuldig benoemingsbeleid¹⁰¹. Zo was er een aparte benoemingscommissie, terwijl iedere nieuwe functionaris een waarborgsom moest storten. De VOC kende een dergelijke waarborg niet, vandaar haar angst voor het indienstnemen van bankroeters¹⁰². Over het benoemingsbeleid van de VOC is echter nog maar heel weinig bekend, door het ontbreken van het grootste deel der stukken betreffende het interne beheer in de Republiek¹⁰³.

In beide compagnieën was het euvel van de particuliere handel niet uit te roeien, ja zelfs niet onder controle te krijgen. Bij de EIC had de controle zo weinig effect dat aan de dienaren in 1628 een zekere mate van eigen handel werd toegestaan¹⁰⁴. Door het grote aantal der ondernemingen, die op den duur onder de EIC schuilgingen, kregen de factoren een grote vrijheid van handelen¹⁰⁵. Bovendien was er in Azië geen eenheid van bestuur over de EIC-vestigingen¹⁰⁶. Zowel op Surat als in Bantam was een hoofdkwartier. Onder Surat ressorteerden de factorijen in het Mogolrijk en in Perzië, onder Bantam de factorijen in Zuid-Oost Azië en ook Coromandel, vanwege het grote belang van de textiel uit Coromandel voor de handel in Zuid-Oost Azië.

Het gecentraliseerde bestuur van de VOC in Azië, waar iedere factorij in directe verbinding stond met het centrum Batavia, trachtte bovendien door het uitzenden van controlerende ambtenaren het kwaad van de 'morshandel' door haar dienaren binnen de perken te houden, met weinig succes overigens¹⁰⁷. De salarissen waren namelijk uitzonderlijk laag, vooral vergeleken met de grote winsten die het compagniespersoneel voor zijn meesters en participanten wist te verdienen¹⁰⁸. Bovendien was de mortaliteit aan boord zo hoog en in de factorijen was deze nog hoger

99. Namelijk de sollicitatierequesten voor de functie van schrijver (de zogenaamde 'writers petitions'), zie *ibidem*, 33, 34.

100. Een leerling van professor Boxer houdt zich bezig met het ambachtspersoneel van de VOC; voor kwantitatieve gegevens over het scheepspersoneel zie het artikel van J. Bruijn, *infra*, 218-248.

101. Chaudhuri, *Company*, 80, 81; Hunter, *History*, II, 159, 160.

102. Van Dam, *Beschryvinge*, I, i, 555.

103. M. A. P. Meilink-Roelofs, *Van geheim tot openbaar* (Leiden, 1970) 10, 11.

104. Chaudhuri, *Company*, 74-76, 86-88; Hunter, *History*, II, 162-164.

105. *Ibidem*, 164.

106. Chaudhuri, *Company*, 15, 16, 21, 46.

107. Van Dam, *Beschryvinge*, III, 128-149 (commissarissen tot de visitatie van de kantoren in Azië en independent fiscaals).

108. M. A. P. Meilink-Roelofs, 'The Earliest Relations between Persia and the Nethedands', *Persica*, VI (1974) 25 (een zeer extreem geval).

dat de kans betrekkelijk gering was dat men met een welgevulde beurs naar het vaderland terugkeerde.

Een belangrijk deel van het personeel van de beide compagnieën was werkzaam in het scheepsbedrijf: op de werven en op de schepen¹⁰⁹. De EIC bezat alleen in de eerste helft van de zeventiende eeuw eigen scheepswerven en zij verschafte daardoor aan veel mensen in Londen werk¹¹⁰. De scheepsbouw vertoont grote gelijkenis met die van de VOC¹¹¹. Bij beide compagnieën kwam op de werven zowel coördinatie als differentiatie van werkzaamheden voor; bij de werf van de Kamer Amsterdam kan men zelfs spreken van een semi-industriële onderneming, een vorm van hogere bedrijfsorganisatie¹¹². De scheepsbouw van de EIC had grote invloed op de ontwikkeling van de particuliere scheepsbouw, al spelen hier natuurlijk ook andere factoren een rol: de Britse regering trachtte met name door haar navigatiewetten de eigen scheepvaart te bevorderen¹¹³. In de tweede helft van de zeventiende eeuw ging de EIC over tot het huren van schepen van particulieren. De VOC nam pas aan het eind van haar bestaan haar toevlucht tot gehuurde schepen, daar het aantal zelfgebouwde schepen niet toereikend was, hoewel in tijd van oorlog wel reeds eerder schepen ingehuurd werden¹¹⁴.

Het zou ook interessant zijn een vergelijking te trekken tussen het leven aan boord van de schepen van de VOC en die van de EIC en zo bijvoorbeeld de onderlinge appreciatie of wrijving tussen de groepen aan boord vergelijkenderwijs te bestuderen. Ook equipering, bewapening en proviandering verdienen onderzocht te worden. De beide compagnieën kampten in dit opzicht met dezelfde moeilijkheden, zoals de watervoorziening aan boord, waar leven en dood van afhing¹¹⁵. Curieus is het dat de Nederlanders minder vlees en wijn consumeerden dan de Engelsen, maar zeer veel meer bier¹¹⁶.

De tonnages van de schepen van beide compagnieën verschilden niet sterk van elkaar. Bij een onderzoek naar de schepen van de VOC zijn nog geen exacte gegevens over de tonnages vastgesteld. Het tonnage van de Engelse schepen lag tussen

109. Chaudhuri, *Company*, 89 vlg., 226 vlg.; Van Dam, *Beschryvinge*, I, i, 450 vlg., I, ii, 12 vlg.

110. Chaudhuri, *Company*, 90.

111. *Ibidem*, 99; Van Dam, *Beschryvinge*, I, i, 402 vlg.

112. Chaudhuri, *Company*, 98; J. C. van Overvoorde en P. de Roo de Ia Faille, *De gebouwen van de Oostindische Compagnie en van de Westindische Compagnie in Nederland* (Utrecht, 1928) 38 vlg.

113. Davis, *Overseas Trade*, 45-48; Fisher, 'Export Trade', 160, 161.

114. M. A. P. Meilink-Roelofs, 'Inventaris archief VOC, afdeling departement van de equipage Kamer Amsterdam, onderafdeling c, werf, bouw, koop en huur en afleggen van schepen' (in manuscript aanwezig op het Algemeen Rijksarchief in 's-Gravenhage).

115. M. P. H. Roessingh, 'De watervoorziening op de schepen van de VOC', *Spiegel Historiae*, II (1967) 20-27.

116. Van Dam, *Beschryvinge*, I, i, 511 vlg.; Chaudhuri, *Company*, 103, 234; vergelijk ook Michel Morineau, 'Rations militaires et rations moyennes, Hollande', *Cahiers des Annales*, XXV m (1970) 100-125.

de 300 en 700 ton; de meeste schepen waren 300 tot 400 ton. De Nederlandse tonnages reikten van 200 tot 600 ton, maar er voeren waarschijnlijk meer grote schepen uit dan bij de EIC. In de periode van 1600 tot 1640 was bovendien het aantal Nederlandse schepen veel groter dan dat van de EIC: 291 schepen van de VOC tegen slechts 76 van de EIC. Ook het aantal reizen van de VOC overtrof dat van de EIC aanzienlijk in de periode van 1630 tot 1640: 157 reizen van de VOC tegenover 39 van de EIC. Deze getallen zijn ontleend aan het bovengenoemde onderzoek van de VOC schepen en aan Chaudhuri's studie over de Engelse compagnie. In de eerste helft van de zeventiende eeuw was de VOC op navaal gebied dus duidelijk superieur aan de EIC¹¹⁷. Aanmerkelijk waren ook de verliezen aan schepen bij de EIC en er werd voortdurend geklaagd dat de thuisreis te veel tijd in beslag nam¹¹⁸.

Het was oorspronkelijk de bedoeling dat de EIC haar handel zou baseren op het voornaamste product van de Britse nijverheid, de Britse wollen stoffen, als exportartikel, maar toen de afzet in Azië gering bleek te zijn vanwege het tropische klimaat, was men gedwongen over te gaan op de export van edel metaal¹¹⁹. In dit streven werd de EIC, zoals wij al zagen, gehinderd door de mercantilistische politiek van de Britse regering en van het parlement, terwijl ook de publieke opinie zich tegen geldexport verzette¹²⁰. Pas langzamerhand groeide in Europa de kennis van en het inzicht in de samenhang tussen muntvoorraad, prijzen en goederen en herexport van waren. Men moest daarbij ook rekening houden met de zeer gecompliceerde muntstelsels in Engeland en op het continent, om van Azië nog maar te zwijgen¹²¹. De groei van die kennis in de zestiende en zeventiende eeuw is een boeiend onderwerp¹²².

Het bekende geschrift van Thomas Mun *The Treasure of Foreign Trade*, was een antwoord van deze 'vice-governor' van de EIC op alle kritiek die de compagnie van haar tegenstanders over de geldexport te horen kreeg. We noemen slechts de namen van de schrijvers Malynes en Misselden, die alle heil verwachtten van de

117. Schepen onderzoek, Schöffers, Bruijn, Gaastra. Zie ook Klerk de Reus, *Geschiedlicher Ueberblick*, 116, 117, 118; Chaudhuri, *Company*, 226-230.

118. *Ibidem*, 94, 95.

119. *Ibidem*, V, 9, 14, 111, 129, 131, 132; Scott, *Constitution*, II, 93; Hunter, *History*, II, 19 vlg.

120. C. H. Wilson, 'Treasure and Trade Balance. The Mercantilists Problem', *Economic History Review*, 2nd series, II (1949) 152-161; *ibidem*, IV (1951-1952) 231-242; Chaudhuri, 'Treasure', 23, 28, 35; Hunter, *History*, II, 19 vlg.

121. Chaudhuri, *Company*, vi, 14.

122. Uit de zeer uitgebreide literatuur over het mercantilisme werden voor deze voordracht slechts enkele moderne kritische studies over het Engelse mercantilisme geraadpleegd, te weten de reeds in noot 120 geciteerde artikelen door C. H. Wilson en zijn in noot 4 geciteerde bijdrage in de *Cambridge Economic History of Europe*, IV; D. C. Coleman, ed., *Revisions in Mercantilism* (Londen, 1969); R. W. K. Hinton, 'The Mercantile System in the Time of Thomas Mun', *Economic History Review*, 2nd series, VII (1955) 277-290; Lynn Muchmore, 'A Note on Thomas Mun's 'England's Treasure by Foreign Trade'', *ibidem*, XXIII (1970) 498-503. Reeds in de zestiende eeuw ontstond een gedachtenwisseling over economische systemen in Engeland: Fisher, 'Commercial Trends', 104.

controle op en de beperking van de muntuitvoer, waartegenover Mun juist wees op de noodzaak van herexport om de betalingsbalans weer in evenwicht te brengen¹²³. Voor de EIC kwam het accent daardoor te liggen op de doorvoer van oosterse waren¹²⁴, omdat de Engelse markt veel te beperkt en te weinig elastisch was om de import van de compagnie op te kunnen nemen. Maar ook aan de herexport naar het continent waren grenzen gesteld, daar de continentale markt aan hetzelfde euvel leed¹²⁵. Dit was een omstandigheid waarmee zelfs de VOC rekening moest houden, ondanks haar zo veel grotere afzetmogelijkheden, bijvoorbeeld in de Baltische gebieden, en ondanks het feit dat zij door haar regering niet gehinderd werd bij de zilverexport. Als gevolg hiervan ontstond bij beide compagnieën al vroeg het streven om de inter-Aziatische handel tot ontwikkeling te brengen¹²⁶. Dit gelukte de VOC met haar veel groter potentieel aan geld en schepen en haar groter bereik in de Aziatische wereld al wonderwel in de eerste helft van de zeventiende eeuw. Daar wist de VOC uit haar winsten een kapitaal van betekenis op te bouwen.

Gunstig voor de Europeanen was het dat de waarde van het edel metaal in Azië hoger was dan in Europa¹²⁷. Vandaar dat de Europeanen zilver zoveel mogelijk als ruilmiddel gebruikten. In Azië was veel zilver nodig, niet alleen voor de inkoop van waren, maar ook voor het kostbare administratieve, militaire en maritieme apparaat¹²⁸. Het sluiten van leningen in Azië was door de hoge rentetarieven uiterst onvoordelig, maar men moest er, wanneer geldzendingen uitbleven, soms noodgedwongen toe overgaan¹²⁹. Het wisselverkeer was nog weinig ontwikkeld, al werd het reeds door de Aziaten toegepast. Ook de Europeanen maakten hiervan gebruik door bemiddeling van inheemse makelaars en kooplieden om het risico van geldzendingen te ondervangen¹³⁰. Het wisselbedrijf tussen Nederland en Azië was vóór 1640 nog zeer weinig ontwikkeld¹³¹.

123. Hinton, 'Mercantile System', 282 vlg.

124. Fisher, 'Export Trade', 159-161; Chaudhuri, *Company*, 4, 5, 8, 9, 20, 21, 112 vlg.; *idem*, 'Treasure', 31.

125. *Idem*, *Company*, 117, 144-147.

126. *Ibidem*, 9; *idem*, 'Treasure', 26. Ten aanzien van de inter-Aziatische handel van de VOC ontbreekt nog een kwantitatieve waardebeoordeling van de inter-Aziatische handel; dit geldt eveneens voor de EIC. Voor de Engelse handel in Azië zal dit nog moeilijker zijn vast te stellen dan voor de VOC, gezien de omvangrijke inter-Aziatische handel van de Engelse 'interlopers'. Voor de VOC zijn in Glamann, *Dutch Asiatic Trade*, wel verspreide gegevens over deze VOC inter-Aziatische handel te vinden, maar Glamann's onderzoek was allereerst gericht op het verkeer tussen Nederland en Azië en de import van Aziatische waren door de VOC op de Europese markt.

127. Chaudhuri, 'Treasure', 27, 28; *idem*, *Company*, 20, 118, 119.

128. *Ibidem*, 121-124; Glamann, *Dutch Asiatic Trade*, 50 vlg.; Van Dam *Beschryvinge*, I, i, 632-635, I, ii, 57 vlg.

129. Chaudhuri, *Company*, 123; Van Dam, *Beschryvinge*, I, ii, 109.

130. A. Dasgupta, 'De Nederlanders in Surat en Malabar', in: M. A. P. Meilink-Roelofs, ed., *De VOC in Azië* (Bussum, 1976) 74.

131. Zie F. S. Gaastra, 'Geld tegen goederen', *infra*, 249-272.

Door de grote aanvoer van zilver stegen de prijzen ook in Azië, zodat steeds grotere hoeveelheden zilver nodig waren, zowel in baar als in Azië gangbare munten¹³². In de eerste helft van de zeventiende eeuw was dit wat de Europese munten betreft de Spaanse reaal (waarde ca. f 2,50), terwijl op den duur ook de Nederlandse rijksdaalder en andere Nederlandse munten een goede naam kregen¹³³. Door de respectieve vredes van Engeland en de Republiek met Spanje, kregen zij directe toegang tot het Spaans-Amerikaanse zilver¹³⁴, al had Spanje de geldexport aanvankelijk aan beperkende voorwaarden gebonden¹³⁵. De zilverschaarste werd zowel door de Engelsen als door de Nederlanders opgeheven door smokkelarij en door de buit van gekaapte schepen, tenminste zolang de oorlog met Spanje duurde¹³⁶. Het is merkwaardig dat de verovering van de Spaanse zilvervloot door Piet Heijn niet alleen de VOC van pas kwam, maar ook de EIC in staat stelde enige expedities naar Perzië uit te rusten, die een redelijke winst opbrachten. Zo kon de EIC dankzij Piet Heijn's Spaanse matten de VOC in haar Perzische handel beconcurreren¹³⁷.

De maatregelen van de Engelse regering beperkten zich niet tot het probleem van de handels- en betalingsbalans, maar dienden ook ter bevordering van de eigen scheepvaart, hetgeen culmineerde in de scheepvaartwetten van 1651, die vooral gericht waren tegen de handel en scheepvaart van de Republiek¹³⁸. Opmerkelijk is dat Mun's geschrift, reeds in 1622 opgesteld, pas in 1664 werd uitgegeven en toen duidelijk bedoeld was als een propagandageschrift tegen de Nederlanden¹³⁹.

Er is bepaald ook behoefte aan inzicht in de winstgevendheid van beide compagnieën, een bijzonder moeilijk onderwerp, naar nauwkeurige informatie hierover ontbreekt. Voor de eerste helft van de zeventiende eeuw zijn geen boekhoudkundige archivalia van enige betekenis bewaard van de EIC en evenmin van de VOC¹⁴⁰. Van de EIC is alles op dit gebied verloren gegaan, hoewel Chaudhuri op grond van veel latere gegevens concludeert dat de EIC een efficiënt boekhoudkundig beleid gevoerd moet hebben¹⁴¹. De strenge geheimhouding, die bij beide compagnieën

132. Chaudhuri, 'Treasure', 28; *idem*, *Company*, 120, 121. Er was zelfs een voorstel, gericht aan de 'Privy Council' om met de VOC tot een regulatie van de zilverexport naar Azië te komen om de prijsstijging in Azië tegen te gaan.

133. Chaudhuri, 'Treasure', 30-33; *idem*, *Company*, 124 vlg.; Glamann, *Dutch Asiatic Trade*, 50, 56.

134. J. G. van Dillen, 'De opstand en het Spaanse zilver', *Tijdschrift voor geschiedenis*, LXXIII (1960); *idem*, 'Amsterdam als wereldmarkt der edele metalen in de 17e en 18e eeuw', *Economisch Historische Herdrukken* (1964) (het artikel is in 1923 gepubliceerd); Chaudhuri, *Company*, 134.

135. *Ibidem*, 128.

136. Chaudhuri, 'Treasure', 31; Van Dillen, 'Wereldhandel', 545.

137. Chaudhuri, *Company*, 134.

138. Davis, *English Overseas Trade*, 46, 48.

139. Hinton, 'Mercantile System', 284; Hunter, *History*, II, 23-26.

140. Chaudhuri, *Company*, 207 vlg.; Glamann, *Dutch Asiatic Trade*, 244 vlg.

141. Chaudhuri, *Company*, 208.

regel was, maakt het onderzoek nog moeilijker¹⁴². De EIC bestond daarenboven uit een conglomeraat van naast elkaar opererende expedities, die een ad hoc karakter hadden en waarvan de afwikkeling van zaken soms jaren in beslag nam¹⁴³. De meest winstgevende periode voor de EIC was die vóór 1620¹⁴⁴. Wel werden er ook toen grote verliezen geleden door de vele schipbreuken en door de hoge reparatiekosten van de schepen¹⁴⁵. Toen de EIC in de jaren twintig van de zeventiende eeuw in een depressie geraakte, een onderdeel van de algehele depressie in Engeland¹⁴⁶, bleek zij bijzonder kwetsbaar, daar zij door de tijdrovende afwikkeling van de zaken steeds meer haar toevlucht had moeten nemen tot het opereren met geleend geld¹⁴⁷, een omstandigheid die tenslotte ook, hoewel pas in de achttiende eeuw, de VOC noodlottig zou worden¹⁴⁸. De EIC kon toen de leningen opgevraagd werden niet aan haar verplichtingen voldoen en zij kon ook geen geld meer naar Azië zenden. Haar factoren geraakten daardoor in grote moeilijkheden. De burgeroorlog in Engeland maakte de situatie nog moeilijker en onoverzichtelijker¹⁴⁹. Op den duur ontstond er een heilloze verwarring tussen de expedities van de 'joint stocks' en die van de afzonderlijke reizen. De eenheid van de compagnie werd slechts in Londen door het directorium gehandhaafd¹⁵⁰, in Azië waren de factoren feitelijk aan zichzelf overgelaten en was de handel praktisch vrij totdat Cromwell in 1657 een charter verleende voor een nieuwe handelscompagnie in Azië.

De VOC, die in deze periode een winstgevende inter-Aziatische handel opbouwde, heeft zich in dezelfde tijd grotendeels ontdaan van de Britse concurrentie in Indonesië. De EIC verplaatste haar zwaartepunt naar de westkust van India. Deze politieke en militair-maritieme ontwikkeling is hier opzettelijk niet aangeroerd. Gezien het veelomvattende onderwerp zijn hierboven slechts enkele punten aangestipt en om binnen het gegeven kader te blijven moest soms een toevlucht worden genomen tot vergaande simplificaties. Niettemin kan het bovenstaande hopelijk tot verder onderzoek stimuleren.

142. Hunter, *History*, II, 171-173; Meilink-Roelofs, *Van geheim tot openbaar*, 4-9.

143. Chaudhuri, *Company*, 209 vlg; Scott, *Constitution*, II, 97 vlg.

144. Chaudhuri, *Company*, 209; Scott, *Constitution*, II, 97 vlg., 103.

145. Chaudhuri, *Company* 92-95, 106.

146. B. E. Supple, *Commercial Crisis and Change in England, 1600-1642* (Cambridge, 1959).

147. Scott, *Constitution*, II, 107.

148. Mansvelt, *Rechtsvorm*, 99 vlg.

149. Scott, *Constitution*, II, 116 vlg.

150. Hunter, *History*, II, 143.

De personeelsbehoefte van de VOC overzee en aan boord, bezien in Aziatisch en Nederlands perspectief*

J. R. BRUIJN

Het bedrijf van de Oost-Indische Compagnie heeft steeds aan vele handen werk gegeven, zowel in patria als op de schepen en overzee in Azië en aan de Kaap. De omvang van de handel en de territoriale verplichtingen bepaalden de aantallen. Het is bekend dat de compagnie op den duur steeds meer in interne Aziatische verwickelingen betrokken raakte en dat juist in de eerste helft van de achttiende eeuw de handel zijn grootste omvang bereikte¹. De grootte van de uitgaande en terugkerende vloten weerspiegelen dit laatste sprekend. Schepen werden immers alleen in zee gestuurd, als zij nodig waren en hun aantal werd afgestemd op de behoefte aan scheepsruimte zoals die door het bestuur in Azië werd aangegeven.

AANTALLEN REIZEN EN OPVARENDEN

De scheepsbeweging tussen de Republiek en de overzeese gebieden van de compagnie is tevens de graadmeter bij uitstek voor het bepalen van de omvang der behoefte aan personeel aan boord en overzee en voor het bepalen van de overlevingskans bij het in dienst treden bij de VOC. Het schip was in feite het enige middel voor verplaatsing van het overzees werkende personeel en het bestaan van vaste administratieve gebruiken in dit scheepsverkeer hield onder andere in, dat de aantallen personen, die zich inscheepten of van boord gingen aangetekend werden. Deze gebruiken strekten zich bijvoorbeeld uit tot zaken als het invullen van monsterrollen en het bijhouden van scheepsgrootboeken of tot het eenvoudig noteren van ronde getallen opvarenden, al of niet naar categorieën onderverdeeld. Vaak ook werd de consumptie van het scheepsvoedsel tot op de man nauwkeurig verantwoord, tegelijk met vermelding van aantallen zieken en doden. De compagniesadministratie bevatte al dit soort gegevens, maar vele ervan zijn sindsdien verloren.

Een nog niet voltooide historisch kwantitatieve analyse van het scheepvaartverkeer van de compagnie heeft reeds voor grote periodes vrij volledige reeksen cijfers over de personeelsbehoefte aan het licht gebracht. Vooral de aantallen mensen die zich in de steden van de zes Kamers of in de zeegaten inscheepten zijn nu bekend;

* Voordracht gehouden op het congres van het NHG te Utrecht/Driebergen, 24 oktober 1975.

1. Zie hiervoor in het algemeen K. Glamann, *Dutch Asiatic Trade 1620-1740* (Kopenhagen-Den Haag, 1958).